MERIDIAN CRITIC Nr.1 (Volume 22) 2014

Universaliile limbajului

Dorel FÎNARU
Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, România

Abstract: The present study aims at summarizing the most important theories and classifications concerning the universals of language, a theme regarding the theories and philosophies of language, subject to extensive debates starting with the 1960's.
Keywords: language theory, language philosophy, universals of language, structuralism, glossemantics, generativism, integralism

Problema universaliilor rămîne una controversată în teoria şi în filozofia limbajului. Unii lingvişti consideră universaliile fundamentale pentru constituirea unei teorii unitare şi coerente a limbajului, în timp ce alţii le consideră nişte entităţi iluzorii. Coşeriu credea chiar că a venit momentul să ne întrebăm „care este sensul, care sînt posibilităţile şi limitele căutării de universalii şi dacă aceasta nu este, în unele privinţe, o căutare a Graaalului: mai exact a unui Graal care nu va fi găsit niciodată, fie pentru că nu există, fie pentru că nu poate fi găsit acolo unde este căutat."[1] Învăţatul român observa, şi el, că problema universaliilor lingvistice este indisolubil legată de cea a tipologiei lingvistice (de fapt, adăugăm noi, de cea a extraordinarei diversităţi genealogice şi tipologice a limbilor), de problemele gramaticii universale, ale învăţării limbilor şi ale traducerii.

Universaliile sînt considerate, în general, nişte trăsături care se regăsesc în toate limbile sau în toate culturile reflectate în aceste limbi (altfel spus, şi universaliile caută să găsească *unitatea în diversitate*), deşi există pe pămînt un număr uimitor de mare de limbi (număr aflat undeva între şapte şi nouă mii).[2]

[1] Eugeniu Coşeriu, *Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*, în vol. *Omul şi limbajul său*. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală, Antologie, argument, note, bibliografie şi indici de Dorel Fînaru, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2009, p. 74.

[2] *Ethnologue, Language of the World*, cea mai prestigioasă lucrare din lume consacrată clasificării limbilor vorbite în prezent, înregistrează şi clasifică, de la prima ediţie din 1951 (editor Richard S. Pittman) şi pînă azi, un număr tot mai mare de limbi: 6809 (ediţia 2000), 6912 (2005), 6909 (2009) şi 7105 (2013) şi 7106 (ultima ediţie, 2014, la un număr total de 6.295.712.191 de vorbitori – populaţia totală a planetei). (Paul M. Lewis, Gary F. Simons,

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

În ciuda aceste eterogeneități oamenii pot trece de la o limbă la alta prin învățare și prin traducere. Omul se naște având înnăscută facultatea limbajului (așa numitul *ineism* lingvistic), altfel spus, în codul genetic al ființei umane este înscrisă capacitatea de a învăța limba mediului socio-lingvistic în care se naște (limba maternă), și cel puțin o altă limbă a altui mediu socio-cultural (limbă străină). Unii poliglоți pot ajunge la performanțe uimitoare, cum ar fi cunoașterea cîtorva zeci de limbi.

Există, apoi, posibilitatea universală a traducerii. Așa cum s-a remarcat[3], traducerea, cu toate neajunsurile sale, este la fel de veche ca cele mai vechi culturi. Pentru a putea fi convertite unele în altele, limbile trebuie să aibă numeroase și importante omologii, convergențe și analogii. Claude Hagège, considera că putem face din acest lucru o proprietate fundamentală a limbajului și putem spune că traducerea este singura garanție pe care o avem pentru o substanță semantică cel puțin în parte comună tuturor limbilor. Această substanță este ea însăși legată de „unitatea parțială a mediului psiho-cultural. Caracterul non-total al acestei unități oferă o măsură a gradului de universalitate: putem spune că un cuvînt (sau un grup de cuvinte) poartă un sens cu atît mai aproape de universal cu cît folosirea sa este mai puțin afectată de restricții contextuale și culturale susceptibile de a se diversifica de la o limbă la alta.”.[4]

Georges Mounin considera că există limite ale acestei diversități ale „viziunilor asupra lumii” și ale reflectărilor lingvistice ale realității, limite datorate faptului că oamenii trăiesc pe o aceeași planetă, constituie o specie unică și evoluează spre o interferență a culturilor. Aceste constatări generează următoarea tipologie de universalii[5]:

1. *Universaliile cosmogonice* ar acoperi convergențele experienței locuirii aceleiași planete și aceste convergențe s-ar traduce prin paralelisme între limbi. Lăsînd la o parte cîteva particularități, s-ar putea evidenția numeroase „universalii ecologice” ca *frigul* și *căldura*, *ploaia* și *vîntul*, *pămîntul* și *cerul*, *regnul animal* și *regnul vegetal*, *diviziunile planetare ale timpului*, *noapte* și *zi*, *ciclurile vegetației* etc.

2. *Universaliile biologice* se datorează analogiilor fiziologice ale oamenilor, analogii care se regăsesc, în esență, în următoarele șase cîmpuri lexicale: *mîncare, băutură, respirație, somn, excreții, sex*. Li se adaugă cele legate de domeniul anatomic: *părțile corpului* și percepția prin *simțuri* care se concretizează în cîmpuri precum *denumirea culorilor, delimitarea spațiului și timpului, perceperea distanțelor* etc.

3. *Universaliile psihologice* provin din existența unui tip mental al speciei umane, o oarecare identitate în viața reprezentativă a tuturor ființelor umane: *iubirea, ura, frica, fantasmele, umorul* etc.

4. *Universaliile culturale* ar instaura convergențe lingvistice în domeniile *tehnologiei, religiei, educației, puterii* etc.

Charles D. Fennig (editori),. *Ethnologue: Languages of the World,* Ediția a XVII-a, SIL International, Dallas, Texas, 2014. Versiune online: http://www.ethnologue.com)

[3] Vezi, printre altele, Georges Mounin, *Problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, Paris, 1963 și Claude Hagège, *La structure des langues*, PUF, Paris, 1982, 1995[4].

[4] Claude Hagège 1995: 9-10.

[5] Mounin 1963, îndeosebi cap. XII, p. 191 ș.u.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

5. *Universaliile lingvistice* sînt fapte de structură comune tuturor *limbilor* lumii.

Căutarea universaliilor pentru a explica trecerea de la o limbă la alta este fructuoasă mai ales pe planul organizării înseşi a sistemelor lingvistice. Nu e vorba de conţinuturi asemănătoare care permit o asemenea trecere, ci mai curînd de „procedee asemănătoare pentru a comunica conţinuturi diferite".[6]

Gramatica universală ar putea fi definită ca un fel de teorie gramaticală care explică gramaticile limbilor particulare. Un exemplu este celebra *Grammaire Générale et Raisonnée* de Antoine Arnauld et Claude Lancelot, mai cunoscută sub numele de *Gramatica de la Port-Royal* (1660).

Dintre numeroasele clasificări şi tipologii de universalii făcute în istoria teoriei limbajului (începînd, mai ales, cu anii '60 ai secolului trecut), încercăm să amintim sau să rezumăm cîteva care fie au devenit foarte cunoscute, fie pot deveni extrem de fructuoase prin dezvoltări, rafinări şi aplicaţii ulterioare.

În esenţă am putea considera că există două niveluri de universalii lingvistice:

a) un prim nivel format din faptele constitutive ale definiţiei înseşi a limbajului, ceea ce numim adesea „trăsăturile generale ale limbajului uman" (*caracter vocal, caracter arbitrar, caracter discret, caracter dublu articulat* etc.);

b) un al doilea nivel constituit din caracteristicile structurale provenind direct din primul nivel şi atingînd procedeele morfologice, semantice şi sintactice.

Lingvistul american Noam Chomsky (n. 1928), într-un volum care a marcat profund istoria şi evoluţia lingvisticii moderne, *Aspects of the Theory of Syntax*[7], considera că „sarcina principală a teoriei lingvistice trebuie să fie dezvoltarea unei concepţii a universaliilor lingvistice care, pe de o parte, nu va fi falsificată de diversitatea reală a limbilor şi, pe de alta, va fi suficient de bogată şi explicită ca să ţină cont de rapiditatea şi uniformitatea învăţării limbilor şi să ţină cont de volumul şi complexitatea remarcabile ale gramaticilor generative, care sînt produsul învăţării limbilor.

Studiul universaliilor lingvistice este studiul proprietăţilor oricărei gramatici generative[8] pentru o limbă naturală. Asumpţii particulare despre universaliile lingvistice

---

[6] Régine Legrand-Gelber, *Le langage humain, sa nature*, în Frédéric François (coord.), *Linguistique*, PUF, Paris, 1980, p. 51.

[7] The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1965. Trad. rom.: *Aspecte ale teoriei sintaxei*, Traducere din limba engleză de Paul Schveiger şi James E. Augerot, Bucureşti, 1969 [Editura Universităţii Bucureşti, volum litografiat].

[8] *Gramatica generativă* este definită chiar de Noam Chomsky în următorii termeni: „Gramatica generativă a unei limbi individuale (unde *generativă* nu înseamnă nimic mai mult decît *explicită*) este o teorie care se ocupă de forma şi sensul expresiilor acelei limbi […] Ea se ocupă de acele aspecte ale formei şi înţelesului care sînt determinate de *facultatea de limbaj*, înţeleasă ca o componentă anume a minţii omeneşti. Natura acestei facultăţi constituie subiectul unei teorii generale a structurii lingvistice, al cărei scop este să descopere cadrul de principii şi elemente comune limbilor umane, care pot fi dobîndite în prezent; această teorie este adesea numită *gramatica universală* (GU), adaptîndu-se un termen tradiţional la un nou context de cercetare. GU poate fi privită ca o caracterizare a facultăţii de limbaj genetic determinată. Ne putem gîndi la această facultate ca la un *dispozitiv de învăţare a limbii*, o componentă înnăscută a minţii omeneşti care generează o limbă anume prin interacţiunea cu o experienţă ce i se prezintă, un dispozitiv care converteşte experienţa într-un sistem de cunoştinţe dobîndite, cele care alcătuiesc cunoaşterea unei limbi sau a alteia.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

pot să se refere fie la componentul sintactic, semantic sau fonologic, fie la interrelațiile dintre ele."[9]

Perspectiva generativistă asupra limbajului pune cîteva întrebări pe care le consideră esențiale:

a) cum se face că un copil își însușește atît de rapid limba sa maternă?;

b) cum se face că, oricare i-ar fi originea, rasa sau naţionalitatea părinţilor, un copil poate să-şi însuşească orice limbă şi că nu are o predispoziţie pentru una anume?;

c) cum se face că oricare dintre noi putem produce enunţuri originale, adică enunţuri pe care nici nu le-am mai produs, nici nu le-am mai auzit sau citit înainte?

Trăsăturile invariante ale limbajului uman, similarităţile existente în toate limbile lumii sînt nişte mecanisme simple şi universale.

Gramatica generativă, aşa cum au observat unii dintre comentatorii săi[10], a lansat ipoteza că aceste mecanisme simple şi universale (denumite şi *universalii ale limbajului*) se reduc de fapt la unul singur: mecanismul transformaţional. În esenţă, se afirmă că orice enunţ – unitatea centrală a activităţii lingvistice – s-ar putea analiza ca o rezultantă a unei operaţii transformaţionale, mai mult sau mai puţin complexe, care converteşte o structură de adîncime, entitate lingvistică fără statut de frază efectivă, într-o structură de suprafaţă, care, doar ea, este o frază efectivă. Dacă derivăm din aceeaşi structură profundă, prin mecanisme transformaţionale distincte, două sau mai multe structuri de suprafaţă, le demonstrăm relaţia structurală. Aşa, de pildă, fraza activă şi fraza pasivă, fraza declarativă şi fraza interogativă etc.

Chomsky clasifică universaliile lingvistice în universalii ale formei şi universalii ale substanţei („formal and substantive universals"). Ca exemplu de universalii substanţiale este dată *teoria trăsăturilor distinctive* a lui Roman Jakobson. Această teorie afirmă că fiecare „output" al componentului fonologic constă din elemente caracterizate de un număr de trăsături fonetice fixe şi universale. În acest sens şi gramatica universală tradiţională a fost tot o teorie a universaliilor substanţiale. Punctul

---

Studiul gramaticii generative a reprezentat o deplasare semnificativă a centrului de interes în abordarea problemelor de limbă. Exprimînd această deplasare în termenii cei mai simpli, pe care urmează să-i detaliem mai jos, este vorba despre o deplasare de la studiul comportamentului sau al produselor comportamentului verbal, la studiul acelor stări ale minţii/creierului care participă la acest comportament. Dacă preferăm să ne concentrăm atenţia asupra acestui din urmă subiect, preocuparea centrală devine cunoaşterea limbii: natura, originea şi folosirea ei." (Chomsky 1996:14-15)

[9] Vezi Noam Chomsky, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, Traducere din limba engleză de Paul Schveiger şi James E. Augerot, Bucureşti, 1969, p. 33. Iată şi textul original: „the main task of linguistic theory must be to develop an account of linguistic universals that, on the one hand, will not be falsified by the actual diversity of languages and, on the other, will be sufficiently rich and explicit to account for the rapidity and uniformity of language learning, and the remarkable complexity and range of the generative grammars that are the product of language learning.

The study of linguistic universals is the study of the properties of any generative grammar for a natural language. Particular assumptions about linguistic universals may pertain to either the syntactic, semantic, or phonological component, or to interrelations among the three components" (Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1965, p. 27-28).

[10] De pildă, v. Olivier Soutet, *Linguistique,* Presess Universitaires de France, Paris, 1995, p. 86-88.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

de vedere raţionalist a avansat ideea că unele categorii gramaticale fixe (nume, verb etc.) se regăsesc în reprezentările sintactice ale propoziţiilor oricărei limbi. O teorie a universaliilor semantice universale ar putea afirma că fiecare limbă conţine, de pildă, termeni care desemnează persoane sau care se referă la anumite feluri specifice de obiecte, sentimente etc.

Proprietatea unei gramatici de a întruni o anumită condiţie formală abstractă poate fi numită o universalie lingvistică formală, dacă aceasta este o proprietate generală a limbilor naturale. Cîteva exemple de universalii formale ar fi:

- componentul sintactic al unei gramatici trebuie să conţină reguli transformaţionale care transpun structurile de adîncime interpretate semantic în structuri de suprafaţă interpretate fonetic;

- componentul fonologic al unei gramatici constă dintr-o succesiune de reguli a cărui submulţime poate fi aplicată ciclic la constituienţii succesiv dominanţi ai structurii de suprafaţă;

- numele proprii în orice limbă trebuie să denumească obiecte care să întrunească condiţia contiguităţii spaţio-temporale;

- numele culorilor din orice limbă trebuie să subîmpartă spectrul solar în segmente continue;

- obiectele concrete sînt definite în termenii unor scopuri, necesităţi şi funcţii umane, în loc să fie numite în termenii calităţilor lor fizice;[11]

Astfel de universalii formale de adîncime implică faptul că toate limbile sînt croite după acelaşi model, dar nu implică şi existenţa vreunei corespondenţe exacte între limbile particulare; de exemplu, aceasta nu implică existenţa unei anumite proceduri raţionale pentru a putea traduce dintr-o limbă în alta.

Univesaliile substanţiale şi formale permit împreună construcţia unei serii de ipoteze pentru descrierea unei limbi.[12]

În domeniul fonologiei, Roman Jakobson şi Morris Halle au fundamentat teoria trăsăturilor distinctive[13] considerînd ca inventar universal douăsprezece trăsături fonologice opoziţionale:

[11] Vezi amendamente, critici şi contraargumente, printre alţii, la Frederic Francois 1980, H.A. Gleason 1967, Hagege 1985, 1995, 2009, Coşeriu 2009 etc.

[12] În acest sens, ar putea fi consultate cu folos, printre altele, lucrările lui Jerrold J. Katz.

[13] V. Roman Jakobson; Morris Halle, *Fundamentals of Language*, Mouton, Haga, 1963, 1971², p. 40. Pentru a preîntîmpina unele posibile inadvertenţe ale traducerii româneşti, prezentăm şi echivalenţele în franceză şi spaniolă.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

1.	vocalic *vs* nonvocalic	vocalic *vs* nonvocalic	vocalique *vs* non-vocalique	vocálico *vs* no vocálico
2.	consonantal *vs* non-consonantal	consonantic *vs* nonconsonantic	consonantique *vs* non-consonantique	consonántico *vs* no consonántico
3.	nasal *vs* oral	nazal *vs* oral	nasal *vs* oral	nasal *vs* oral
4.	compact *vs* diffuse	compact *vs* difuz	compact *vs* diffus	denso *vs* difuso
5.	abrupt *vs* continuant	întrerupt *vs* continuu	discontinu *vs* continu	interrupto *vs* continuo
6.	strident *vs* mellow	strident *vs* mat	strident *vs* mat	estridente *vs* mate
7.	checked *vs* unchecked	abruptiv *vs* nonabruptiv	bloqué *vs* non-bloqué	recursivo *vs* infraglotal
8.	voiced *vs* voiceless	sonor *vs* surd	voisé *vs* non-voisé	sonoro *vs* sordo
9.	tense *vs* lax	încordat *vs* relaxat	tendu *vs* lâche	tenso *vs* flojo
10.	grave *vs* acute	grav *vs* acut	grave *vs* aigu	grave *vs* agudo
11.	flat *vs* non-flat	bemolat *vs* nonbemolat	bémolisé vs non-bémolisé	bemolizado *vs* normal
12.	sharp *vs* non-sharp	diezat *vs* nondiezat	dièsé vs non- dièsé	bemolizado *vs* normal

Deşi reprezentant, ca şi Jakobson, al lingvisticii funcţionale[14], André Martinet afirmă că aceste opoziţii nu sînt semnificative decît în contextul unei anumite limbi şi că este imposibil să li se dea o valoare universală.

Continuîndu-l pe Saussure, danezul Louis Hjelmslev (1899-1965) vede limbajul ca pe un sistem care trebuie descris în el însuşi şi pentru el însuşi (aşa-numitul *principiu al imanenţei*). Această teorie, cunoscută sub numele de *glossematică*, reia şi aprofundează, ducînd-o pînă la ultimele sale consecinţe, celebra afirmaţie a lui Saussure: „Limba este o formă şi nu o substanţă”[15]; de aici tentativa de *formalizare* riguroasă a structurilor lingvistice.

Dihotomia saussuriană *formă* vs *substanţă* este reluată de Hjelmslev: forma corespunde la el structurii limbii şi substanţa realităţii extralingvistice nonstructurate. Lingvistul danez observă că semnul lingvistic este raportat la două tipuri de substanţe:

1. la nivelul *semnificatului* e vorba de *substanţa realităţii extralingvistice* care va fi exprimată prin limbă;

2. la nivelul *semnificantului*, e vorba de substanţa masei sonore care va permite exprimarea limbii.

În ambele cazuri, limba structurează o substanţă într-o formă.

3. la nivelul *semnificatului* ea organizează semnificaţiile şi valorile;

4. la nivelul *semnificantului* ea asigură punerea la dispoziţia sistemului a sunetelor necesare expresiei limbii.

[14] Curentul funcţionalist, de sorginte saussuriană, are la bază un principiu definit de André Martinet în următorii termeni: „*Funcţia* fundamentală a limbajului uman este de a permite fiecărui om să comunice semenilor săi experienţa sa personală.” (A. Martinet, *La linguistique synchronique*, PUF, Paris, 1965, p. 3)

[15] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1973, p 169.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

Aşadar, Hjelmslev substituie dihotomia saussuriană *formă – substanţă* cu o distincţie *conţinut* (latura semnficatului) *vs expresie* (latura semnificantului) subdivizată fiecare, la rîndul ei, în *formă vs substanţă*.

Rezultă patru niveluri, dintre care doar nivelurile doi şi trei sînt lingvistice:

LIMBA

1. - SUBSTANŢA CONŢINUTULUI (realitatea extralingvistică încă nestructurată de limbă)
2. - FORMA CONŢINULUI (aproximativ *semnificatul* lui Saussure, substanţa conţinutului structurat ca formă)
3. - FORMA EXPRESIEI (aproximativ semnificantul lui Saussure, substanţa expresiei structurată ca formă)
4. - SUBSTANŢA EXPRESIEI (masa de sunete articulabile încă nestructurată de limbă)

Lingvistul danez, care afirma că teoria limbajului urmăreşte „o cunoaştere imanentă a limbajului ca structură specifică, existentă în sine”[16] credea şi că scopul lingvisticii moderne este de a realiza enunţuri pancronice şi pantopice: „Lingvistica actuală are ca finalitate principală formularea de enunţuri pancronice: obiectul său nu mai este circumscris de frontiere regionale; obiectul său nu e cutare sau cutare limbă, ci *limba* pur şi simplu.”.[17] Întemeietorul glosematicii crede că pot exista două feluri de enunţuri pancronice:

„1. enunţurile *universale*, adică valabile pentru orice limbă, şi destinate descrierii faptelor care sînt (presupuse) *realizate* pretutindeni, fără nici o condiţie;

2. enunţurile *generale*, adică valabile pentru orice limbă cu o structură dată, şi destinate descrierii faptelor care sînt (presupuse) *realizabile* pretutindeni unde condiţiile sînt aceleaşi” (*Ibidem*)

Astfel, pe baza distincţiei *universal (realizat)* vs *general (realizabil)*, Hjelmslev consideră o serie de categorii morfologice ca fiind *generale* şi nu *universale*, pentru că nu sînt realizabile pe sistemul oricărei stări de limbă, dar se regăsesc în sistemul limbajului cu titlu de posibilitate.

Problema universaliilor văzute din perspectivă teoretică apărea şi în *Preliminarii la o teorie a limbii*: „O operaţie care duce la un anumit rezultat o vom numi *universală*[18] dacă se dovedeşte[19] că acelei operaţii i se poate supune orice obiect de orice natură. Rezultatele unei asemenea operaţii le vom numi *universalii*[20]. Pe de altă parte, unei operaţii care duce la anumite rezultate îi vom spune *particulară*[21], iar rezultatelor

[16] Louis Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*, Traducere din limba engleză de D. Copceag, Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale, Bucureşti, 1967, p. 33.
[17] Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhaga, 1959, p. 167.
[18] În engl.: *universal* (nota trad.).
[19] În engl.: *…if it is asserted…* (nota trad.).
[20] În engl.: *universales* ca substantiv (nota trad.). Corectura *universale* > *universalii* ne aparţine (n.n., Dorel Finaru).
[21] În engl.: *particular* (nota trad.).

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

respective – *particularii*[22], dacă se dovedeşte că acea operaţie poate fi făcută numai cu un anumit obiect, şi nu cu orice obiect."[23]

În descrierea universaliilor lingvistice, distincţia *universal vs general* nu va fi luată în consideraţie de Roman Jakobson sau de Noam Chomsky, în schimb ea este avută în vedere, ca o distincţie fundamentală, de Eugeniu Coşeriu în studiul său *Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*.[24]

Coşeriu observa că există „Riscul de a supraestima diversitatea limbilor, adică de-a considera fiecare limbă ca pe ceva închis în sine însuşi şi de a nu mai găsi nici o cale de acces de la o limbă la alta, în timp ce, în realitate fiecare limbă este, într-adevăr, un sistem istoriceşte specific, dar specific în interiorul a ceea ce este *universal* în limbaj, aşa încît fiecare limbă, după cum a văzut deja Humboldt, este o cheie pentru toate celelalte."[25]

Limbajul este aşadar cea mai complexă formă a culturii, provenind dintr-o capacitate înnăscută a omului, capacitate înscrisă, datorită unei evoluţii de cîteva zeci de mii de ani în codul genetic al fiinţei umane. Interacţiunea dintre adult şi copil îl face pe acesta din urmă să înveţe să vorbească. E vorba de un schimb, de un transfer de competenţe verbale. Limbile, văzute ca materializări concrete ale facultăţii virtuale şi universale a limbajului, sînt, la rîndul lor, sisteme culturale complexe care se transmit din generaţie în generaţie în cadrul comunităţilor socio-lingvistice.

În *Filozofia istoriei*, Hegel observa că prin limbaj omul îşi construieşte o lume care poate fi gîndită, o lume a existenţei sale spirituale. Prin urmare limbajul reprezintă *deschiderea* tuturor posibilităţilor culturale ale omului. Formă a culturii, limbajul, îndeosebi ca tradiţie culturală, este în acelaşi timp şi baza acestei culturi. Fiind o activitate *creatoare* limbajul e o activitate culturală infinită. Într-un studiu fundamental pentru tema noastră[26], Eugeniu Coşeriu consideră că limbajul este caracterizat prin cinci universalii: trei primare (*creativitate, semanticitate, alteritate*) şi două secundare, derivate din primele (*istoricitate* şi *materialitate*). *Creativitatea* poate fi asimilată conceptului aristotelian de *enérgeia* (v. *Fizica, Metafizica*), preluat de Coşeriu prin Humboldt, şi este o universalie specifică tuturor formelor culturii. *Semanticitatea* constă în faptul că limbajul este activitatea care, creînd semne cu semnificaţii, creează sensuri. *Alteritatea* constă în faptul că semnele create „sînt întotdeauna create pentru altul sau, mai bine zis, ca fiind dinainte şi ale altuia". *Istoricitatea* este o universalie derivată din *creativitate* şi *alteritate* şi „apare întotdeauna sub forma unor sisteme tradiţionale proprii comunicărilor istorice, sisteme care se numesc limbi: ceea ce se creează în limbaj se creează întotdeauna într-o limbă." *Materialitatea* este şi ea o universalie secundară, rezultată din *semanticitate* şi din

---

[22] În engl.: *particulars*, ca substantiv (nota trad.). Corectura *particulare* > *particularii* ne aparţine (n.n., Dorel Fînaru).
[23] Louis Hjelmslev, *Preliminarii*…, p. 75-76.
[24] În E. Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 73-111.
[25] *Ibidem*, p. 40.
[26] *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, în vol. Sanda-Maria Ardeleanu, Ioana-Crina Coroi, Mircea A. Diaconu, Dorel Fînaru (coordonatori), în *Limbaje şi comunicare*, vol. X, partea 1 (*Creativitate, semanticitate, alteritate*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009, p. 9-12.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

alteritate. Pentru ca *semanticitatea*, care ţine de conştiinţă şi nu părăseşte conştiinţa, să fie pentru *un altul*, ea trebuie întrupată în lumea sensibilă prin semnificanţi materiali. Materialitatea limbajului diferă de cea a altor activităţi culturale pentru că „ea este întotdeauna *materialitate specifică unei limbi*". Trebuie remarcat şi faptul că „limbajul este singura activitate culturală (deci creatoare ca atare) definită de *două* universalii (*semanticitate* şi *alteritate*), şi nu de una singură, şi că *alteritatea* apare aici de trei ori, avînd în vedere că ea condiţionează *istoricitatea* şi *materialitatea*.[27]

S-ar mai putea distinge între *universalii esenţiale* şi *universalii accidentale*, ultimele datorate împrejurărilor istorice, expansiunii sau stingerii unei limbi sau ale unei familii de limbi.

O altă distincţie, după cum observa şi Nicolas Ruwet[28] este cea dintre universaliile *definiţionale* şi cele *nondefiniţionale*. Primele sînt cele care sînt implicate în definirea însăşi a limbajului uman: arbitrariul semnului, dubla articulare etc. Din a doua categorie s-ar putea aminti, în fonologie caracterul universal sau cvasiuniversal al distincţiei consoană-vocală, în gramatică cea a pronumelor personale, a ordinii dominante subiect-obiect etc. Prin urmare, una dintre cele mai importante sarcini ale lingvisticii generale este aceea de a demonstra că natura însăşi a limbajului implică aceste universalii. Există universalii simple de tipul „*x* există" şi universalii sub formă de implicaţii logice de tipul „dacă *x* există în limba istorică A, atunci există şi *y*". În această situaţie apare cu claritate legătura între problema universaliilor şi cea a tipologiei limbilor. Se vorbeşte şi de existenţa universaliilor statistice de tipul „x este mai probabil decît y sau decît non-x". Excepţiile nu fac decît să confirme regula. Acest tip de universalii se suprapun cu distincţia dintre universalii *absolute* (numite de Coşeriu *necesare*) şi universalii *relative*, Primele ţin de însăşi esenţa limbajului (de exemplu, relaţia semnificant-semnificat, structurarea limbii pe niveluri etc.) iar celelalte sînt considerate ca aparţinînd tuturor limbilor cunoscute, caracterul lor general putînd fi însă infirmat de descoperiri şi analize ulterioare. Universaliile relative se suprapun, în fapt, cu ceea ce am numit universalii statistice.

În studiul lui C.F. Hockett, *The problem of universals of language*[29] este abordată problema universaliilor printr-o comparaţie indirectă între limbajul uman şi sistemele de comunicare din lumea animală. Autorul realizează o cunoscută listă de 16 trăsături, dintre care o parte se implică unele pe celelalte. Unele sînt bine cunoscute, ca de pildă posibilitatea de a crea liber mesaje noi (*openness*), dubla articulare (*duality*), posibilitatea de a vorbi despre lucruri îndepărtate în timp şi spaţiu şi de locul şi momentul vorbirii (*displacement*), dar unele sînt în aparenţă banale, dar prin aceasta nu mai puţin importante: *rapid fading* („toate mesajele lingvistice sînt evanescente"), *specializarea*

[27] *Idem*, p. 9-10.
[28] Nicolas Ruwet,[recenzie la], Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*, în „L'Homme", t. 5, nr. 1, 1965, p. 137-142. În vol. Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*. Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13–15, 1961, MIT Press, Cambridge, 1963.
[29] În vol. Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*. Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13–15, 1961, MIT Press, Cambridge, 1963.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

(energia investită în emiterea şi receptarea semnalelor lingvistice este în mod obişnuit neglijabilă din punct de vedere biologic) etc. Caracterul discret al semnelor lingvistice este opus celui al sistemului de semne continui (ca cel al albinelor), în mod necesar iconic. Hockett demonstrează importanţa fiecăreia dintre cele 16 trăsături, imaginînd consecinţele pe care le-ar antrena lipsa sa. De asemenea, el consideră că limbile istorice diferă mai mult în plan fonologic decît în plan gramatical, fapt contestat de Jakobson.

Într-un studiu care a inaugurat o nouă etapă în teoria universaliilor şi a clasificării tipologice a limbilor, *Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements*[30], Joseph H. Greenberg propune o listă de 45 de univesalii gramaticale, toate sub formă de implicaţii. În legătură cu ordinea elementelor semnificative, sînt introduse concepte precum cele de *dominanță* sau de *relații armonice* şi *relații dizarmonice* între diferitele reguli de ordine, *ierarhii de proximitate, ierarhii implicaționale* etc. Concluzia firească este aceea că, în general, ordinea elementelor lingvistice corespunde celei a experienţei fizice sau celei a cunoaşterii în general.

Se încearcă evidenţierea faptelor prin care o limbă este asemănătoare tuturor celorlalte, adică se încearcă găsirea universaliilor lingvistice, aserţiuni care sînt de fapt nişte ipoteze asupra proprietăţilor universale ale limbajului uman şi ale tuturor limbilor naturale. Greenberg distinge patru tipuri de universalii:

	necondiţionale	implicaţionale
absolute	TIPUL A	TIPUL C
statistice	TIPUL B	TIPUL D

Forma pe care o iau aceste universalii este:

a) universalii de tip A: „toate limbile au însuşirea X"; exemple: „toate limbile deosebesc vocalele de consoane", „toate limbile au întrebări prin *da* sau prin *nu*";

b) universalii de tip B: „aproape toate limbile au însuşirea X"; exemple: „99% dintre limbi au cel puţin două vocale distincte". În discutarea acestor universalii, de multe ori termenul de *statistic* este înlocuit cu cel de *tendinţe*. Şi aceste universalii cvasiabsolute au un rol la fel de important ca cele anterioare, iar descoperirea faptului (faptelor) deviante acordă acestora o deosebită relevanţă din perspectivă tipologică;

c) universalii de tip C: „în orice limbă, dacă acea limbă are proprietatea P, ea are şi proprietatea Q". Implicaţia logică „dacă P, atunci Q" (P => Q) are următorul tabel al valorilor de adevăr:

P	**Q**	**P => Q**
adevărat	adevărat	adevărat
adevărat	fals	fals
fals	adevărat	adevărat
fals	fals	adevărat

[30] Vol. cit., p. 73-113.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

Altfel spus, se poate prezice existenţa lui Q, plecînd de la prezenţa lui P. De exemplu „dacă o limbă are fonemul /m/, atunci ea are şi fonemul /n/” poate prezenta situaţiile:

/m/	/n/	
+	+	da
–	–	da
–	+	da
+	–	nu

Un alt exemplu de universalie de implicaţie, dat de Greenberg: „Languages with dominant VSO are always prepositional” (*Limbile cu topică dominantă V(erb)S(ubiect)O(biect) au întotdeauna pre-poziţii*). Cele patru forme pe care le poate lua această universalie sînt:

- există limbi VSO cu pre-poziţii;
- nu există limbi VSO cu post-poziţii;
- există limbi nonVSO (SVO, SOV etc.) cu pre-poziţii;
- există limbi nonVSO (SVO, SOV etc.) cu post-poziţii.

De exemplu, nu poate exista o limbă cu topică VSO, dar cu post-poziţii.

d) universalii de tip D: „în orice limbă, dacă acea limbă are proprietatea P, atunci probabil ea va avea şi proprietatea Q”. Aceste universalii sînt asemănătoare celor de tip C, numai că nu au validitate absolută, ci constituie simple *tendinţe* bazate pe relaţiile de coocurenţă între proprietăţile P şi Q. De exemplu „dacă o limbă are ca topică fundamentală SOV, atunci ea va avea probabil post-poziţii”. Validitatea acestei universalii nu este absolută: limba persană este o limbă SOV, dar cu pre-poziţii.

În anumite situaţii, universaliile implicaţionale se pot grupa în secvenţe. Astfel, cu:

1. „dacă o limbă are P, atunci ea are şi Q” şi
2. „dacă o limbă are Q, atunci ea are şi R”

obţinem o ordonare în serie a universaliilor: P => Q => R.

În această situaţie proprietatea fundamentală dintre cele trei este R şi avem R > Q > P, unde „>” se poate citi: „mai important ca”, „mai puţin condiţionat ca”, „mai frecvent într-o limbă ca”.[31]

Sintetizînd observaţiile lui Greenberg, după ce defineşte universaliile drept „Categorii, proprietăţi, relaţii, tendinţe considerate a fi comune *tuturor* limbilor”, Gabriela Pană Dindelegan clasifică şi ea universaliile în universalii *necesare*, universale *implicaţionale* şi universalii *statistice*.[32] Ea identifică două moduri de a concepe şi de a

[31] Cf. http://www.ciep.fr/reform/genetique/genetique20.htm (*Excursus: Typologie et Universaux [Comparaison 17]*)

[32] Gabriela Pană Dindelegan, art. *Universalii lingvistice*, în vol. Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001, p. 558-560: „a) pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, atunci există în mod necesar categoria *y* sau proprietatea *P*; b) pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă şi dacă această limbă are proprietatea *P*, atunci în mod necesar apre şi proprietatea *Q*, incluzîndu-se sub (b) aşa-numitele *universalii*

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

stabili universaliile lingvistice: 1. o *modalitate chomskyană* (la care ne-am referit şi noi, şi care ar putea fi numită, mai exact, *modalitatea generativistă*), „constînd în elaborarea pe calea deducţiei, plecînd de la un eşantion mic de limbi, a unui instrument (model lingvistic) aplicabil pentru descrierea tuturor limbilor (modelul cuprinde un inventar de module, principii şi reguli universale şi un inventar de categorii primitive ale descrierii)"; 2. o *modalitate empirică* a tipologiştilor „constînd în obţinerea generalizărilor pe baza analizei şi a comparării unui eşantion extrem de mare de limbi, care poate oricînd lărgit prin descoperirea şi atragerea în comparaţie de noi limbi."[33]

S-ar putea identifica, după părerea noastră, şi o a treia modalitate care ar putea fi numită *modalitatea coşeriană* (sau *integralistă*).

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, Angela, et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001

Chomsky, Noam, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, Traducere din limba engleză de Paul Schveiger şi James E. Augerot, Bucureşti, 1969 [Editura Universităţii Bucureşti, volum litografiat], (Titlul original: *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1965)

Chomsky, Noam, *Cunoaşterea limbii*, Traducere de Alexandra Cornilescu, Ileana Baciu şi Taina Duţescu Coliban, Postfaţă de Alexandra Cornilescu, Traducerea notelor de Ioan Dimitriu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996 (Titlul original: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger, New York, 1986)

Comrie, Bernard, *Language Universals and Linguistic Typology*. Syntax and Morphology, The University of Chicago Press, Chicago, 1981, 1989[2]

Coşeriu, Eugeniu, *Omul şi limbajul său*. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală, Antologie, argument, note, bibliografie şi indici de Dorel Fînaru, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2009

Coşeriu, Eugeniu, *Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei*, Traducere comparativ-cumulativă de Nicoleta Loredana Moroşan şi Dorel Fînaru după versiunile din limbile franceză şi spaniolă), în vol. Sanda-Maria Ardeleanu, Ioana-Crina Coroi, Mircea A. Diaconu, Dorel Fînaru (coordonatori), *Limbaje şi comunicare*, vol. X, partea 1 (*Creativitate, semanticitate, alteritate*), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009, p. 9-12

Croft, William, *Typology and Universals*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, 2003[2]

François, Frédéric (coord.), *Linguistique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1980

Gleason, H.A., *Introduction à la linguistique*, Traduction de Françoise Dubois-Charlier, Larousse, Paris, 1969 (Titlul original: *An Introduction to Descriptive Linguistics*, 1955, revised edition, 1967)

Goddard, Cliff; Wierzbicka, Anna (eds.), *Meaning and Universal Grammar – Theory and Empirical Findings*., John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2002

implicaţionale; c) pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, probabilitatea ca *x* să aibă proprietatea *P* este mai mare decît aceea de a nu avea această proprietate, cuprinzîndu-se sub (c) aşa-numitele *universalii statistice*." (*art. cit.*, p. 558)

[33] *Ibidem*.

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)

Goddard, Cliff; Wierzbicka, Anna (eds.), *Semantic and Lexical Universals – Theory and Empirical Findings*, John Benjamins, Amsterdam, 1994

Greenberg, Joseph H., *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, în Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*, MIT Press, Londra, 1963, p. 73-113

Gleason, H.A., *Introduction à la linguistique*, Traduction de Françoise Dubois-Charlier, Larousse, Paris, 1969 (Titlul original: *An Introduction to Descriptive Linguistics*, 1955, revised edition, 1967)

Hagège, Claude, *Dictionnaire amoureux des langues*, Plon/Odile Jacob, Paris, 2009

Hagège, Claude, *La structure des langues*, PUF, Paris, 1982, 1995[4]

Hagège, Claude, *L'homme de paroles.* Contribution linguistique aux sciences humaines, Fayard, Paris, 1985

Hjelmslev, Louis, *Essais linguistiques*, Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhaga, 1959

Hjelmslev, Louis, *Preliminarii la o teorie a limbii*, Traducere din limba engleză de D. Copceag, Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale, Bucureşti, 1967 (litografiat)

Hockett, C.F., *The problem of universals of language*, în vol. Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*. Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13–15, 1961, MIT Press, Cambridge, 1963, p. 1-29

Jakobson, Roman; Halle, Morris, *Fundamentals of Language*, Mouton, Haga, 1963, 1971[2]

Legrand-Gelber, Régine, *Le langage humain, sa nature*, în Frédéric François (coord.), *Linguistique*, PUF, Paris, 1980, p. 13-54

Lewis, Paul M.; Simons, Gary F., Fennig, Charles D. (editori),. *Ethnologue: Languages of the World,* Ediţia a XVII-a, SIL International, Dallas, Texas, 2014. Versiune online: http://www.ethnologue.com

Martinet, André, *La linguistique synchronique*, PUF, Paris, 1965

Mounin, Georges, *Problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, Paris, 1963

Ruwet, Nicolas [recenzie la], Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Language*, Report of a Conference Held at Dobbs Ferry, New York, April 13–15, 1961, MIT Press, Cambridge, 1963, în „L'Homme", t. 5, nr. 1, 1965, p. 137-142

Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1973

Soutet, Olivier, *Linguistique,* Presess Universitaires de France, Paris, 1995

http://www.ciep.fr/reform/genetique/genetique20.htm

BDD-A8394 © 2014 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:11 UTC)